

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ В УКРАЇНІ

Мотрук Т.В.,

студент 4 курсу юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»

Аналіз процесу становлення інституту довічного утримання на території українських земель є дуже важливим і складним. Важливість полягає в тому, що в сучасному українському законодавстві існує даний інститут, та для удосконалення механізму правового регулювання відносин, пов'язаних з довічним утриманням, необхідно прослідкувати всі причини та умови змін в законодавстві, що регулювало дані відносини раніше. Складність аналізу полягає в специфічності розвитку даних відносин, адже в різні періоди різні окремі українських земель були в складі багатьох держав, де дані відносини регулювалися абсолютно по-різному.

Галичина, Буковина та Закарпаття з XVIII століття входили до складу Австро-Угорщини. В цій державі в 1811 році було прийняте загальне Цивільне уложення, яке регулювало зобов'язальні правовідносини. В даному нормативно-правовому акті не згадувався договір довічного утримання, проте був досить подібний інститут –

довічної ренти. При перекладі в 1884 році загального Цивільного уложення Австрії на російську мову до статей, що регулюють вищезгаданий інститут, були дані коментарі австрійських юристів Штубенрауха (1876 рік) та Кірхштеттера (1882 рік). В них, зокрема, зазначалось, що "... досить велику подібність до договору довічної ренти мали правовідносини, що зустрічались в Австрії при селянських мастках, відомі переважно під іменем "прожиточні видачі" (auszug, ausnahme). Ці відносини виникали з договору, за яким набувач селянського мастку, при отриманні його, надавав відчужувачу на час його життя чи на певний строк речове право проживання в мастку, а деколи надавав йому в користування інші частини мастку, наприклад, частину поля, дерева тощо і зобов'язувався до видачі виробів натурою або грошових платежів, а часто навіть до догляду у випадку хвороби." .

З вищенаведеного можна зробити висновок, що договір прожиточних видач за своєю юридичною природою дуже подібний до сучасного договору довічного утримання. Так як відносини по прожиточним видачам не регулювались законодавством, то сторони самі визначали в договорі свої права та обов'язки.

Трохи інша ситуація стосовно відносин по довічному утриманню склалась в Російській імперії, в складі якої знаходилась більша частина України (за винятком Галичини, Буковини та Закарпаття).

Слід зазначити, що більшість юристів притримувались думки, згідно з якою правовідносини по довічному утриманню повинні були регулюватись самостійним договором. Така точка зору знайшла своє відображення в проекті Цивільного уложення Російської імперії.

Згідно з ним, за договором довічного утримання одна особа зобов'язувалася надавати іншій утримання та доглядати за нею протягом всього її життя взамін сплаченої особою, що приймалася на утримання або третьою особою грошової суми чи переданого рухомого або нерухомого майна. Даний правочин повинен був укладатись у письмовій формі. За ним, особа, яка прийняла когось на утримання, зобов'язана була надавати прийнятому на утримання приміщення, піклуватись про його харчування, одяг, а також у випадку хвороби доглядати за ним і взагалі надавати утримання, яке відповідало потребам і стану цієї особи, якщо в договорі не передбачалось інше [1, с. 12]. Крім цього, допускалась можливість укладення договору утримання не довічно, а на певний строк.

Таким чином, в проекті вищезгаданого нормативно-правового акту передбачалось досить детальне та позитивне регулювання відносини по довічному утриманню. На жаль, в силу об'єктивних причин, він так і не став законом і тому представляє більше теоретичну цінність.

Передумовою для виникнення та розвитку подібних правочинів було скасування в Російській імперії кріпацтва в 1861 році. Тому, в даній частині України правовідносини з довічного утримання почали виникати в 70-их – 80-их роках XIX століття [2, с.120].

Отже, в Західній Україні правовідносини з довічного утримання почали зароджуватись приблизно в 50-их– 60-их роках XIX століття, а в російській частині України – в 70-их– 80-их роках XIX століття. Становлення договору довічного утримання (догляду) в Україні проходило в 2 періоди. Перший період закінчується в 1917 році, а другий тривав до 1964 року (вступу в силу Цивільного кодексу УРСР 1963 року). В цей час продовжується формування вищезгаданого правочину, його дослідженням займаються все більше вчених.

Варто нагадати, що Цивільний кодекс УСРР 1922 року не згадував інституту довічного утримання. Проте, нотаріальна інструкція УСРР від 17 листопада 1928 року, в статті 120, дозволяла в договір дарування вміщувати пункт про обов'язок особи, яка одержала дар, утримувати дарувальника або третіх осіб до смерті та забезпечувати це зобов'язання, капіталізуючи накладенням арешту на майно. Це була перша згадка про інститут довічного утримання в нашому законодавстві. Але 1 серпня 1940 року директивним листом НКЮ УРСР дана стаття була змінена. Цим документом було прямо заборонено вносити в договір дарування пункти про зобов'язання утримувати дарувальника чи третіх осіб [3, с. 34].

Договір довічного утримання має соціальний характер. Тому його досить_часто укладали під час військових конфліктів, коли держава не могла забезпечувати своїх громадян. В цьому відношенні виникає питання, як ставитись до договорів довічного утримання укладених на окупованих територіях. В окремих випадках суди визнавали такі правочини, незалежно від їх змісту, недійсними на підставі тільки того, що вони були укладені в умовах окупаційного режиму.

Зі вступом в силу у 1964 році нових цивільних кодексів союзних республік закінчився етап становлення інституту довічного утримання. Він характеризується першими згадками про цей договір в нашому законодавстві, досить широким поширенням відносин по довічному утриманню на практиці, неоднозначним ставленням до них судових органів, детальними дослідженнями інституту довічного утримання вченими-юристами, які справили значний вплив на включення до нових цивільних кодексів даного інституту. Детальне вивчення праць тогочасних юристів, на нашу думку, дозволить вирішити і ряд сучасних проблем. Це не потрібно!!!

18 липня 1963 року був прийнятий Цивільний кодекс УРСР, який діяв з 1 січня 1964 року до 1 січня 2004 року. Цей період можна назвати наступним, третім етапом становлення і розвитку довічного

утримання як інституту, якраз тоді, вперше, даний інститут почав повноцінно регулюватися в нормативних актах.

Вищезгаданий етап можна поділити на два періоди. Перший період, який тривав з 1964 року до початку 90-их років XX століття визначається стабільністю інституту довічного утримання та детальним дослідженням тогочасного законодавства. Протягом другого періоду (початок 90-их років XX століття – 2003 рік) відбуваються суттєві зміни в законодавстві, які в деякій мірі зачепили і договір довічного утримання; в науковій літературі обґрунтовується потреба прийняття нового Цивільного кодексу України і врегулювання даного договору на якісно нових основах.

Перш за все, варто зазначити, що так як до прийняття цивільних кодексів радянських республік, норми, що регулювали б відносини по довічному утриманню були відсутні, то указами Президій Верховних Рад радянських республік про порядок введення в дію нових цивільних і цивільних процесуальних кодексів було передбачено, що на правовідносини, які виникли з цих договорів до введення в дію цивільних кодексів, останні поширюють свою дію, тобто норми про довічне утримання мали зворотню силу [5, с. 23].

В Цивільному кодексі Української РСР 1963 року інститут довічного утримання був вміщений в окрему главу, яка називалась “Довічне утримання” [4].

Згідно зі статтею 425 Цивільного кодексу Української РСР, за договором довічного утримання одна сторона, що є непрацездатною особою за віком або станом здоров'я (відчужувач), передає у власність другій стороні (набувачеві майна) будинок або частину його, взамін чого набувач майна зобов'язується надавати відчужувачеві довічно матеріальне забезпечення в натурі у вигляді житла, харчування, догляду і необхідної допомоги [4]. Дане визначення дає підстави визнати договір довічного утримання одностороннім, реальним і оплатним [6, с. 343].

Характеризуючи інші істотні умови договору довічного утримання, варто звернути увагу на частину 2 статті 426 Цивільного кодексу Української РСР. Згідно з нею, в договорі довічного утримання повинна бути зазначена оцінка відчужуваного будинку, що визначається за згодою сторін, а також види матеріального забезпечення, що надаються набувачем майна відчужувачеві, та їх грошова оцінка, яка визначається за згодою сторін [4]. Сторонами в договорі виступали відчужувач і набувач майна. Відчужувачем могла бути тільки непрацездатна особа по віку або по стану здоров'я. Непрацездатними по віку були жінки, які досягли 55 років та чоловіки – 60 років. Непрацездатними по стану здоров'я вважались особи, що мали інвалідність I, II, III групи [7, с. 155].

Зміст даного договору виражається через права та обов'язки сторін. Аналізуючи Цивільний кодекс Української РСР 1963 року, та спираючись на позицію вчених, які вважають, що даний правочин є одностороннім, яка, на нашу думку, є більш обґрунтованою, можна зробити висновок, що відчужувач мав тільки право вимагати від набувача майна виконання його обов'язків і не мав ніяких обов'язків, а набувач майна не мав прав за даним договором і мав тільки обов'язок довічно утримувати відчужувача. Всі обов'язки набувача майна по матеріальному забезпеченню відчужувача можна поділити на 4 групи: надання житла, харчування, догляду та іншої необхідної допомоги. На думку вчених, обмеження цих обов'язків, у порівнянні із передбаченими законодавством не допускалося.

Що ж до питання припинення договору довічного утримання, то воно регулювалось статтями 428 – 429 Цивільного кодексу Української РСР. Згідно з ними, договір довічного утримання міг бути розірваний: а) за вимогою відчужувача, якщо набувач майна не виконує обов'язків, взятих ним на себе за договором; б) за вимогою набувача майна, якщо з незалежних від нього обставин його майновий стан змінився настільки, що він не має змоги надавати відчужувачеві обумовлене забезпечення. При розірванні договору з зазначених вище підстав будинок повинен бути повернутий відчужувачеві. Витрати по утриманню відчужувача, зроблені набувачем майна до розірвання договору, не відшкодовуються [4]. Крім цього, договір довічного утримання міг припинитись і в інших випадках. Зокрема, у випадку смерті відчужувача. Хоча про це і не сказано прямо в Цивільному кодексі Української РСР, проте, дане твердження впливає безпосередньо з аналізу змісту норм вищезгаданого закону, присвячених інституту довічного утримання. Згідно зі статтею 429 цього ж нормативно-правового акту, в разі смерті набувача майна обов'язки за договором переходять до тих спадкоємців, до яких переходить відчужений за договором довічного утримання будинок. При відсутності у набувача майна спадкоємців або при відмові їх від договору довічного утримання будинок, що був відчужений з умовою довічного утримання, повертається відчужувачеві [4]. Таким чином, в цьому випадку даний правочин теж припиняється.

На початку 90-их років ХХ століття закінчується перший період третього етапу. Він характеризується, насамперед тим, що в цей час інститут довічного утримання остаточно закріплюється в законодавстві. В той же час, слід зазначити, що законодавче регулювання даного інституту було далеко не досконалим. Зі зміною соціально-економічних і політичних умов на початку 90-их років ХХ століття, це призвело до потреби реформування договору довічного утримання. З цього моменту починається другий період третього етапу розвитку даного правочину. Цей час характеризується суттєвими

змiнами в законодавствi, якi в деякiй мiрi зачепили i договiр довiчного утримання. Так, наприклад, в законi України “Про власнiсть” серед об’єктiв права приватної власностi фiзичних осiб було передбачено i квартири. Це дозволило вченим зробити висновок, що за договором довiчного утримання може вiдчужуватись також i квартира, яка знаходиться в приватнiй власностi громадянина [8, с. 571]. 16 сiчня 2003 року був прийнятий новий Цивiльний кодекс України, який вступив у дiю 1 сiчня 2004 року. З цього часу починається четвертий етап розвитку iнституту довiчного утримання. У вищезгаданому нормативно-правовому актi даний iнститут врегульований у главi 57 (статтi 744– 758). В цьому законi договiр довiчного утримання врегульований на диспозитивних началах, вiн набрав лiберальних рис, крiм цього, було вирiшено бiльшiсть проблем, з якими вже не справлявся Цивiльний кодекс Української РСР 1963 року.

Отже, становлення iнституту договору довiчного утримання є довгим i рiзноманiтним. Враховуючи те, що кожна держава, на територiї України вiдрiзнялася одна вiд одної своїм цивiльним законодавством, та регулюванням саме вiдносин по довiчному утриманню, сучаснi юристи мають дуже великий обсяг матерiалу для опрацювання, аналізу i, в кiнцевому результатi, удосконалення тих норм, якi регулюють вiдносини довiчного утримання в нащiй молодiй державi.

Список використаної літератури:

- 1 Великорода О. М. Договiр довiчного утримання : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03. / Великорода Олександр Михайлович ; Прикарпатський національний унiверситет ім.. В. Стефаника. – Івано-Франкiвськ, 2006. – 193 с..
- 2 Великорода О.М. Виникнення договору довiчного утримання в Україні. // Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини i громадянина в Україні. Матерiали Регiональної мiжвузiвської наукової конференцiї молодих вчених та аспiрантiв (м. Івано-Франкiвськ, 19 квітня 2003 року). – Івано-Франкiвськ: Плай, 2003. – 283 с.
- 3 Нотарiат УРСР. Збiрник законодавчих актiв i вiдомчих матерiалiв по нотарiату, чинних на 1 серпня 1946 року. / Укладачi Каплан А.Д., Глазшгейн Ф.А. – К.: Київська правда, 1946. – 119 с.
- 4 Цивiльний кодекс Української РСР в редакцiї вiд 18 липня 1963. // Вiдомостi Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 30. – Ст. 463.

- 5 Великорода О. М. Договір довічного утримання : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03. / Великорода Олександр Михайлович ; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 193 с..
- 6 Советское гражданское право. Часть II. – 2-е издание, переработанное и дополненное. / Под редакцией Маслова В.Ф., Пушкина А.А. – К.: Вища школа, 1983. – 503 с.
- 7 Белогорская Е.М., Маркова З.В. Некоторые вопросы договора пожизненного содержания. // Проблемы советского государства и права. Актуальные проблемы советского права. Выпуск 6. Иркутск, 1973. – 231 с.
- 8 Цивільний кодекс України (науково-практичний коментар). / За редакцією Харитинова Є.О. – Харків: Одісей, 2000. – 800 с.

Науковий керівник: Булеца Сибілла Богданівна, кандидат юрид. наук, доц. кафедри цивільного права юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ».